

AD TAMLAMASI - İYELİK ÖBEĞİ AYRIMI *

Doç. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

ÖZET

İletişim yargılı anlatımlarla kurulur; ancak cümlelerde sunulan bilgiyi, duyguyu, düşüncüyü tam olarak aktarabilmek için yargısız anlatımlara ihtiyaç duyulur. İşte en az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu bu yargısız anlatımlara sözcük öbeği denir. Sözcük öbeklerinde adlar, yargı bildiren bir birim olmaksızın doğrudan doğruya kendi aralarında anlamsal ve biçimsel ilişki kurarlar. Bu; bazen ekler aracılığıyla, bazen de eksiz sağlanır. Öbeği oluşturan sözcükler; yardımcı öge başta, asıl öge sonda gelecek biçimde sıralanırlar. Yardımcı ögenin görevi, asıl unsura hizmet etmektir. Türkçe sözcük öbeklerinin çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Bu öbeklerden en sık kullanılanlardan ikisi ad tamlamaları ile iyelik öbekleridir. Farklı terimler kullanılmakla birlikte genellikle ad tamlaması ve iyelik öbeği olarak adlandırılan iki sözcük öbeğinin zaman zaman birbirinin aynı sayıldığı, aynı çatı altında ele alındığı görülmektedir. Ad tamlamaları ile iyelik öbekleri aynı yöntemle oluşturulan sözcük öbekleridir. Ortak noktaları olduğu gibi ayrıldıkları, birbirine benzemeyen yönleri de vardır. Bu nedenle iyelik öbeklerinin ad tamlaması terimiyle karşılanmamalıdır.

Anahtar sözcükler

ad tamlaması, iyelik öbeği, ilgi durumu eki, iyelik eki

İletişim yargılı anlatımlarla kurulur; ancak cümlelerde sunulan bilgiyi, duyguyu, düşüncüyü tam olarak aktarabilmek için yargısız anlatımlara ihtiyaç duyulur. İşte en az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu bu yargısız anlatımlara sözcük öbeği denir. Sözcük öbeklerinde adlar, yargı bildiren bir birim olmaksızın doğrudan doğruya kendi aralarında anlamsal ve biçimsel ilişki kurarlar. Bu; bazen ekler aracılığıyla, bazen de eksiz sağlanır. Öbeği oluşturan sözcükler; yardımcı öge başta, asıl öge sonda gelecek biçimde sıralanırlar. Yardımcı ögenin görevi, asıl unsura hizmet etmektir.

Türkçe sözcük öbeklerinin çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Bu öbeklerden en sık kullanılanlardan ikisi ad tamlamaları ile iyelik öbekleridir. Farklı terimler kullanılmakla birlikte genellikle ad tamlaması ve iyelik öbeği olarak adlandırılan iki sözcük öbeğinin zaman zaman birbirinin aynı olduğu, aynı çatı altında ele alındığı görülmekte; bu durum öğrencilerin kafasını karıştırmakta, öğretimi zorlaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, sözü edilen yapıların aralarındaki benzer ve ayrı noktaları ortaya koyarak sonuca gitmektir. Pek çok dil bilgisi kitabı taranmakla birlikte, hacim artışı nedeniyle buraya yalnız örnek teşkil edecek görüşler alınmıştır.

Muharrem Ergin, aralarındaki farkların bir kısmını belirtmekle birlikte “İşte iyelik gurubunun her iki unsuru isim olan bu şekline isim tamlaması adı verilmektedir. Demek ki isim tamlaması bir iyelik gurubundan, iyelik gurubunun üçüncü şahsından başka bir şey değildir ve isim tamlamasına da iyelik gurubu diyebileceğimiz gibi diğer iyelik guruplarına da isim tamlaması diyebiliriz.” (Ergin 1998: 382) sözleriyle olaya bakışını ortaya koymaktadır.

Zeynep Korkmaz, “Görevleri eklendikleri adları kendilerine tâbî olan adlara bağlamak olduğu için, iyelik eki almış adlar ile o iyelik ekinin işaret ettiği şahıs zamirleri veya adlar, cümle yapısı bakımından iyelik grubu biçiminde bir ad tamlaması oluştururlar. (benim) evim, (senin) işin vb.” (Korkmaz 2003: 261-262) diyerek iyelik grubunda bir ad tamlamasından söz etmektedir. Bununla her iki öbek arasındaki yapısal benzerliğe dikkat çekmekte; aynı eserin 270-277. sayfalarında ad tamlamalarını ayrıca incelemektedir.

* Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi S. 641, s. 418-425'te yayımlandı.

1.5. Her iki öbekte de tamlananda bulunan iyelik ekinin düşümüyle yeni bir yapı elde edilir.

Benim kız, yine sınıfını geçemedi.

Senin kitap, nasılsa yok olmuş.

Elif'in kız, bugün gelin oluyor.

Hatçe Kadının Horoz artık ötmüyor.

benim kız (benim kızım), *senin kitap* (senin kitabın), *Elif'in kız* (Elif'in kızı), *Hatçe Kadının horoz* (Hatçe Kadının horozu), vb. sözcük öbekleri kimi kaynaklarda ilgi öbeği / genitiv grubu olarak adlandırılrsa da birer sıfat tamlamasıdır.

2. Ad tamlamaları ile iyelik öbeklerinin ayrıldığı noktalar:

2.1. Ad tamlamasında tamlayan ilgi durumuna girmek zorundadır; ama ilgi durumu ekini almak zorunda değildir. Tamlayan ekli ilgi durumuna girdiği gibi, eksiz ilgi durumuna da girebilir. Bu nedenle belirtili ad tamlaması-belirtisiz ad tamlaması diye iki türden söz edilir.

Çocuk arabası almak için gittiler.

Çocuğun arabası param parça olmuş.

çocuk-Ø arabası - çocuğun arabası vb.
tamlayan tamlanan tamlayan tamlanan
eksiz ilgi durumuna girmiş ad ekli ilgi durumuna girmiş ad

İyelik öbeklerinde tamlayan mutlaka ilgi durumu eki almalıdır. Eksiz ilgi durumundan söz edemeyiz. Bunlar, *siz eviniz ben evim* olmaz. *Benim evim, sizin eviniz* vb. olmak zorundadır.

Her zaman benim evim, onların evi derim.

benim evim onların evleri
tamlayan tamlanan tamlayan tamlanan
ilgi durumuna girmiş zamir ilgi durumuna girmiş zamir

2.2. İyelik öbeklerinde tamlanan, tamlayanın durumuyla bağlantılı olarak birinci, ikinci, üçüncü kişi iyelik eklerinden uygun olanını alır. Buna göre, altı çeşit iyelik öbeğinden söz edilir. *benim arabam, bizim arabamız / senin araban, sizin arabanız / onun arabası, onların arabaları* vb.

Ad tamlamalarında ise, tamlanan yalnız üçüncü kişi iyelik eklerinden uygun olanını alır. Birinci ve ikinci kişi iyelik eklerini ad tamlamalarında görmek imkansızdır. *evin çatısı, evin odaları, evlerin balkonları, Onur'un kardeşleri, çocuk arabası, araba boyası* vb.

2.3. Ad tamlamalarında tamlayan, ad değerinde bir sözcük olurken, iyelik öbeklerinde tamlayan zamir görevini üstlenmiş olmalıdır.

Tahtanın boyası, iyiden iyiye çıkmış. Senin oğlun ipek böceği yetiştirmek istiyor.

tahtanın boyası ipek böceği senin oğlun
tamlayan tamlanan tamlayan tamlanan tamlayan tamlanan
ad ad zamir

2.4. Belirtili ad tamlamalarında, hem tamlayan hem tamlanan çokluk eki alabilir.

Öğrencilerin dersi, benim dersimle çakışmış. Köyün bekçileri, karakola götürülmüş.

Sınavların sonuçları henüz açıklanmadı. Bütün şarkıların sözlerini unutmuşlar.

Benim adım, Ufuk değil.

Bizlerin adları okunmadı.

Senin soyadın, biraz önce söylendi.

Sizlerin soyadları unutulmaz.

öğrencilerin dersi, köyün bekçileri, sınavların sonuçları, şarkıların sözleri örneklerinde görüldüğü gibi yalnız tamlayan, yalnız tamlanan çokluk eki aldığı gibi hem tamlayan hem tamlanan çokluk eki alabilir.

İyelik öbeklerinde ise tamlananın çokluk ekini almasına karşın, birinci ve ikinci tekil kişi zamirleriyle kurulan öbeklerde tamlayan çokluk ekini alamaz. *Benim adım, senin soyadın* vb. (*benlerin adım, senlerin soyadın* olmaz) Ancak *bizlerin adı, sizlerin soyadları (bizlerin adımız, sizlerin soyadlarınız* olmaz) vb. kullanımlar mümkündür ki, bunlarda da tamlanan üçüncü tekil kişi iyelik eki almakta, iyelik öbeğinden farklı bir yapı ortaya çıkmaktadır.

2.5. Belirtili ad tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasına sözcük girerken, belirtisiz ad tamlamalarında bu mümkün değildir.

İnci'nin siyah ayakkabısı, çok güzel. Hepimizi çocukların karmaşık, sıkıcı soruları, bunalttı.

Kedinin ipek gibi yumuşak tüyleri, dikkatimi çekmişti.

İnci'nin siyah ayakkabısı, çocukların karmaşık, sıkıcı soruları, kedinin ipek gibi yumuşak tüyleri vb. söylemler dil açısından kabul edilebilir olurken; *kalem kırmızı kutusu, devlet eski bakanı, halı yeni fuarı* vb söylemler, “belirtisiz ad tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasına sözcük giremez” kuralından ötürü kabul edilemez.

Benim sevimli kedim yine kayıp.

Senin hırçın kızın büyüdü mü?

Sizin uzun, kafa karıştıran açıklamalarınızdan bıktım.

İyelik öbeklerinin tümünde tamlayan ile tamlanan arasına *benim sevimli kedim, senin hırçın kızın, sizin uzun, kafa karıştıran açıklamalarınız* vb. örneklerde olduğu gibi sözcük girebilir.

2.6. İyelik öbeklerinde, tamlayan zorunlu olmadıkça yüzey yapıya çıkmaz, derin yapıda bırakılır. “Soğuktan elim, yüzüm şişti.” cümlesinde *elim, yüzüm* birinci ögesi düşmüş iyelik öbekleridir. İletişimde **benim elim, benim yüzüm** biçiminde değerlendirilir.

Yağmurun ardından belediye temizlik işçileri toplandılar. Güneş ışıkları içimizi ısıttı.

Yüzündeki çizgiler yılların getirdiği armağandı onun için. Düşünce yoğunluğu bu mu?

Ad tamlamalarında, tamlayan yüzey yapıda yer almak zorundadır. *yağmurun ardı, güneş ışıkları, belediyenin temizlik işçileri, yılların getirdiği, düşünce yoğunluğu*, vb. Ancak ortak kullanımlarda tekrara düşmemek amacıyla tamlayan, derin yapıda bırakılabilir. “*Tavşanın gözleri, kulakları, minik burnu, kuyruğu dikkatlice incelendi.*” cümlesinde dört belirtili ad tamlaması vardır. Tamlayan (*tavşan*) ilkinde verilip diğerinde ortak kullanılmak üzere derin yapıda bırakılmıştır. Cümle, “*Tavşanın gözleri, Tavşanın kulakları, Tavşanın minik burnu, Tavşanın kuyruğu dikkatlice incelendi.*” biçiminde değerlendirilecektir.

2.7. Kimi belirtisiz ad tamlamaları yeni bir kavrama karşılık yapmak üzere dilde değerlendirilirler ve bileşik ad dediğimiz yeni yapılar ortaya çıkar. İyelik öbekleri için söz konusu olmayan bu oluşumları üç grupta toplayabiliriz.

2.7.1. Belirtisiz ad tamlaması biçiminde olup tamlayanın eksiz ilgi durumu sergilediği örnekler: *ipek böceği, keçi boynuzu, tavuk karası, dilber dudağı, hanım göbeği, binbaşı, yüzbaşı, ayakkabı, kaşar peyniri, hanımeli, aslanağzı, kuşbaşı (et), Boğaziçi, pazartesi, cumartesi, bel soğukluğu, deve kuşu, tarla kuşu, göz taşı, çakmak taşı, alçı taşı, saray helvası, denizaltı* vb.

2.7.2. Kimi ad tamlamalarında ilgi durumu ve iyelik eklerinin düşümüyle yeni yapılar elde edilmiştir. Muharrem Ergin’in feci bir yanlış olarak nitelediği (Ergin 1998: 384) bu yapılar her geçen gün giderek artmakta, özellikle semt, cadde, mekan adı olarak dile girmektedir. *Arnavutköy, Polenezköy, Kavakkapı, Tebrizkapı, Topkapı, Batıkent, Paşabahçe, dilbilim, ruhbilim, hücumbot, taşkömür, ketenhelva, Akbank, Hitit Möble, Ege Tur, Balık Market, Fenerbahçe, Galatasaray* vb.

2.7.3. Yabancı dillerin etkisiyle ad tamlamasında tamlayanla tamlanan yer değiştirmesiyle Türkçeye yabancı yeni yapılar ortaya çıkar: *Hotel Palas, Cafe Bir, Kanal D, Radyo S, Eczane Kalyon, Villa Beğendi, Foto Kıray*, vb.

2.8. Ad tamlamalarında tamlayan ve tamlananda birden fazla sözcük, ya da sözcük öbeği bulunabilir. Hatta iç içe girmiş tamlama olabilirler ki bu durumda zincirleme ad tamlamasından söz edilir: İyelik öbeklerinin ise, yalnız tamlananda birden fazla sözcük / sözcük öbeği bulunabilir:

Karşı köyün çobanını koyun otlatırken çaldığını buralardan duyardık..

Belediye meclisinin seçim kararları, yarın açıklanacakmış.

Dediklerine göre, senin yeşil boyalı kapın varmış eskiden.

Hatırladığım kadarıyla bizim der kitabımız bu değildi.

karşı köyün çobanı - nin koyun otlatırken çaldığı,
tamlayan tamlanan

senin yeşil boyalı kapın
tamlayan tamlanan

belirtili ad tamlaması

iyelik öbeği

tamlayan

tamlanan

zincirleme ad tamlaması

belediye meclisi - nin seçim kararları
tamlayan tamlanan tamlayan tamlanan

bizim ders kitabımız¹
tamlayan tamlanan

belirtisiz ad tamlaması
tamlayan

belirtisiz ad tamlaması
tamlanan

belirtisiz ad tam.
tamlayan tamlanan

zincirleme ad tamlaması

iyelik öbeği

2.9. Ad tamlamalarında sahiplik, aitlik, sebep, niteleme, benzerlik, amaç, araç, zaman, yer, kaynak, menşe vb. anlam çeşitliği olmasına karşın iyelik öbeklerinde yalnız sahiplik, aitlik özelliği vardır.

Zeynep'in çorabı, kirlenmiş.

Bugün sana okul çantası alırsın.

Sınıfın kapısı kilitli kalmış.

Kıtlık endişesi, herkesi rahatsız eder.

Şubat tatilinde Hint kilimi alacağım.

Mankenlik arzusu yerini yazarlığa bıraktı.

Köy yaşamı oldum olası çekici gelmiştir.

Ay ışığı bizi şair yaptı.

Zeynep'in çorabı: sahiplik

sınıfın kapısı: aitlik

kıtlık endişesi: neden

okul çantası: araç

Hint kilimi: menşe

mankenlik arzusu: amaç

köy yaşamı: yer

şubat tatili: zaman

ay ışığı: kaynak

2.10. Belirtili ad tamlamalarında çoğul ad olan tamlayan, ilgi durumu eki yerine {-DEn} ayrılma durumu ekini alabilir;

Kardeşlerden biri ortalarda gözükmüyor.

Çocuklardan ikisi şimdi geldi.

Ödevlerden dördü gelmedi.

Evlerden ilki satıldı.

Arabalardan sonuncusu bize verilecek.

Terliklerden teki bir numara küçük.

kardeşlerden biri (kardeşlerin biri)
ödevlerden dördü (ödevlerin dördü)

çocuklardan ikisi (çocukların ikisi)
evlerden ilki (evlerin ilki)

¹ Gerek ad tamlamalarında, gerek iyelik öbeklerinde tamlananda bir ad tamlaması varsa, iki iyelik ekinin üst üste gelememesi nedeniyle ilk ek düşer, yani tamlananda yer alan ad tamlaması kendi iyelik ekini değil, ana tamlamanın iyelik ekini alır.

*arabalar*dan sonuncusu (arabaların sonuncusu)

*terlik*lerden teki (terliklerin teki)

Bu durum, iyelik öbeklerinde çoğul kişi zamirlerinden oluşan tamlayanların oluşturduğu yapılarda görülür. Tekil kişi zamirleriyle kurulan öbeklerde kullanılmaz.

Sizlerden biri, bu ödevi yapmalı.

Onlardan sonuncusu ayrılmalı.

Sizlerden biri, onlardan sonuncusu örneklerinde olduğu gibi tamlayandaki kişi zamiriyle tamlanandaki iyelik ekinin kişisi arasında olması gereken uyum ortadan kalkar ve iyelik öbeği farklı bir yapıya dönüşür. (bkz. 2.4. madde)

Sonuç: Ad tamlaması ile iyelik öbeği; hem aralarında benzer yönlerin, hem de pek çok farkın bulunduğu iki sözcük öbeğidir. En büyük farklardan biri; iyelik öbeklerinde altı çeşit eki görmenin mümkün oluşu yanında, ad tamlamalarında yalnız üçüncü tekil ve çoğul iyelik eklerinin yer almasıdır. İyelik öbeklerinde tamlayanın derin yapıda kalması iletişim açısından bir sıkıntı yaratmazken, ad tamlamaları için bu, –ortak kullanımlar dışında- mümkün değildir. Ayrıca ad tamlamalarında gördüğümüz kaynak, yer, menşe, araç, amaç, sahiplik, aitlik vb. anlam özelliklerinin iyelik öbeklerinde yalnızca sahiplik olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bunların aynı terimle karşılanması, söz konusu öbeklerin öğretimini sıkıntıya sokacağından doğru değildir.

Kaynakça

- Atabay, Neşe ve diğerleri (yöneten: Doğan Aksan) (1983); *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yayınları:421,
Bilgegil, Kaya (1963); *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Güzel İstanbul Matbaası
Bozkurt, Fuat (1995); *Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Cem Yayınevi
Cemiloğlu, İsmet (2001); *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Ankara: TDK Yayınları:790
Eker, Süer (2003); *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları:7, 2. baskı
Ergin, Muharrem (1998); *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basın/ Yayın/ Tanıtım
Gencan, Tahir Nejat (1974); *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası
Gülsevin, Gürer (1997); *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları:673
Hengirmen, Mehmet (1997); *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları
Karahan, Leyla (1998); *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları:58, Kaynak Eser:2
Koç, Nurettin (1996); *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi
Korkmaz, Zeynep (2003); *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları:827
Şimşek, Rasim (1987); *Örnekleriyle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
Kurum Yayını: TDK (1999) *Türk Gramerinin sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları:718